

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta

Bakalářská práce

**Poslední pokušení Krista: Komparace
filmu Martina Scorseseho
s románovou předlohou Nikose
Kazantzakise**

Michal Zábrodský

Katedra divadelních a filmových studií

Vedoucí práce: Mgr. Milan Hain, Ph.D.

Studijní program: Filmová věda a žurnalistika

Olomouc 2019

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma *Poslední pokušení Krista: Komparace filmu Martina Scorseseho s románovou předlohou Nikose Kazantzakise* vypracoval samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato bakalářská práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Dne 23. dubna 2019

.....

podpis

Obsah

Úvod	4
1. Vyhodnocení pramenů a literatury	6
1.1 Vyhodnocení pramenů	6
1.1.1 Kniha	6
1.1.2. Film	6
1.1.3 Scénář	8
1.2 Vyhodnocení literatury	9
2. Metodologie	11
3. Analytická část	12
Transfer narativních funkcí	12
Herecké obsazení	14
Filmové kódy	14
Závěr	16
Seznam použitých pramenů a literatury	17

Úvod

Předmětem této bakalářské práce je srovnání románu *Poslední pokušení*¹ (původně vydána v roce 1952) od řeckého autora Nikose Kazantzakise s jeho filmovou adaptací s lehce pozměněným názvem *Poslední pokušení Krista*² (1988), režírovanou Martinem Scorseseem a napsanou jeho častým spolupracovníkem scenáristou Paulem Schraderem. Cílem bude vypořádat a zanalyzovat průběh adaptačního procesu. Rozpoznat metody a volby, ke kterým se Scorsese se Schraderem při převádění téměř pětisetstránkového, květnatě napsaného románu na pomezí mezi magickým realismem a teologicko-existenciálním traktátem do dvouatřicetihodinového filmu uchýlili, a jak se jim podařilo dosáhnout stejného výsledku, včetně nadšených recenzí a rozhořčených ohlasů a kontroverzí.

Poslední pokušení Krista je příběhem posledních let života Ježíše Krista a operuje s myšlenkou, že Kristus byl stejnou měrou člověk i Bůh, přičemž na rozdíl od obvyklého výkladu akcentuje jeho lidství. Kazantzakisův (a Scorseseho) Ježíš z Nazaretu je naplněn pochybami, strachem, výčitkami, potlačovaným chtíčem. Ví, že ho Bůh miluje a má pro něj důležité poslání, Ježíš s ním však nechce mít nic společného, bojí se svého údělu. Dokonce jako tesař staví kříže, na které Římané přibíjí proroky. Chce, aby ho Bůh nenáviděl. Příběh sleduje Ježíšův vývoj od ztrápeného tesaře, přes proroka, vykonavatele zázraků, mesiáše, až k nevyhnutelnému konci jeho cesty na hoře Golgotě. Od srdce, k sekeře, až ke kříži.

V závěrečném aktu ukřižování však Kazantzakis přichází se zásadním zvratem: Ježíšovi na kříži se zjeví strážný anděl s nabídkou onoho titulního Posledního pokušení. Ježíš může z kříže slézt a stát se obyčejným smrtelníkem, trpěl už dost. Kristus si skutečně volí obyčejný život, ožení se, má děti, zestárne. Na smrtelné posteli ho však navštíví jeho staří apoštolové a Ježíš zjišťuje, že tehdy ho u kříže nenavštívil žádný strážný anděl, ale samotný Satan. Z posledních si se vyšplhá na vrchol hořícího Jeruzalému a prosí Boha o odpuštění. Chce se stát synem Božím, chce být mesiášem. Ježíš se ocitá znovu na kříži. „Je dokonáno,“ zvolá.

Kazantzakis, sám pravoslavný křesťan, příběh Ježíše Krista pojal jako metaforu vlastního vnitřního souboje s náboženstvím, přemítání nad otázkami víry, pokání a vykoupení. Knihu a později i film, byť později kriticky uznávaná díla, však v době svého vzniku provázely silné kontroverze z řad ortodoxních křesťanů, kteří ji označili za herezi.

¹ KAZANTZAKIS, Nikos. *Poslední pokušení*. V Praze: Odeon, 1987. ISBN 01-029-87.

² *The Last Temptation of Christ*. USA: Universal Pictures, 1988.

Práce bude rozdělena na tři části. V první bude provedeno vyhodnocení pramenů a literatury, které byly pro její vznik zásadní. Ve druhé bude představena teoreticko-metodologická část. A v závěrečné třetí už budou teoretické koncepty Briana McFarlanea aplikovány na film Poslední pokušení Krista, který srovnáme s jeho románovou předlohou.

1. Vyhodnocení pramenů a literatury

1.1 Vyhodnocení pramenů

1.1.1 Kniha

Prvním samostatným pramenem bude románovou předloha *Poslední pokušení od Nikose Kazantzakise*. Kniha poprvé vyšla v roce 1955 v řečtině. Kvůli neznalostem řečtiny však budeme vycházet z českého překladu Jany R. Friesové a Boženy Protopapasové, se kterým v roce 1987 knihu vydalo nakladatelství Odeon³.

Nikos Kazantzakis, spisovatel, básník, novinář, filozof a překladatel narozený v roce 1883 na Krétě je dnes považován za velikána řecké literatury. V českém prostředí je známý hlavně jako autor slavného románu *Řek Zorbas*, předlohy k ještě slavnějšímu filmu s Anthonyem Quinnem v hlavní roli. V českém prostoru byla jeho literatura už v 80. letech zastoupena poměrně obstojně. Vyšel autobiografický román *Volání El Grecovi*⁴, kniha o řeckém povstání proti Turkům *Kapitán Michalis*⁵, román o životě Františka z Assisi *Chudásek Boží: Život sv. Františka*⁶ i *Kristus znovu ukřižovaný*⁷, což je příhodné, Kazantzakis při svém cestování po celém světě strávil pár let života i v Československu – bydlel na krušnohorském Božím Daru.⁸

Kazantzakis byl za svou kariéru devětkrát nominován na Nobelovu cenu za literaturu. Za román *Poslední pokušení* se však akorát dostal na církevní index zakázaných knih. Zemřel v roce 1957 a je pohřben za zdí svého rodného města, jelikož ho Pravoslavná církev zakázala pohřbit na hřbitově.

1.1.2. Film

Druhým hlavním pramenem bude film Martina Scorseseho *Poslední pokušení Krista*. V době jeho vzniku byl už Scorsese renomovaný tvůrce éry Nového Hollywoodu, který měl na kontě filmy jako *Špinavé ulice* (1973), *Taxikář* (1976) a hlavně *Zuřící býk* (1980), který byl kritiky označován za „film dekády“ a Scorsese si jím zajistil nominaci na Oscara za nejlepší režii. S románem *Poslední pokušení* se však Scorsese poprvé setkal už na počátku sedmdesátých let, kdy mu při natáčení filmu *Bertha z dobytčáku* (1972) knihu věnovala představitelka hlavní role Barbara Hershey. Pro Scorseseho, praktikujícího katolíka, bylo natočit film o Ježíši Kristovi snem už od dětství. Trvalo však ještě deset let, než se projekt dal do pohybu (a šest let, než knihu dočetl)⁹.

³ KAZANTZAKIS, Nikos. *Poslední pokušení*. V Praze: Odeon, 1987. ISBN 01-029-87

⁴ KAZANTZAKIS, Nikos. *Hlášení El Grecovi*. Odeon, 1982. ISBN 01-035-82.

⁵ KAZANTZAKIS, Nikos. *Kapitán Michalis*. Odeon, 1980.

⁶ KAZANTZAKIS, Nikos. *Chudásek Boží: Život sv. Františka*. Odeon, 1993. ISBN 80-207-0431-0.

⁷ KAZANTZAKIS, Nikos. *Kristus znovu ukřižovaný*. Světová knihovna (SNKLU, Odeon, do 1990), 1966. ISBN 01-002-66.

⁸ Nikos Kazantzakis [online]. [cit. 2019-04-21]. Dostupné z: <http://www.bozi-dar.cz/nikos-kazantzakis/d-27102>

⁹ The Last Temptation of Christ Audio Commentary [online]. [cit. 2019-04-21]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=5Xl-IzJvec0&>

Přestože filmovou adaptaci od vydání předlohy dělilo více než třicet let, nevzbudila o nic menší kontroverze. Projekt měl původně pod Scorseseho vedením a poměrně štědrým rozpočtem čtrnácti milionů dolarů jít do produkce již v roce 1983. Scénář napsal Scorseseho spolupracovník z Taxikáře a Zuřícího býka Paul Schrader a hlavní roli ztrápeného Ježíše měl hrát Aidan Quinn a menší roli Piláta Pontského zpěvák Sting. Na základě stížností ortodoxních křesťanů, kteří svými dopisy doslova zahrnuli kanceláře Paramount Pictures, byl ale film na poslední chvíli zrušen a celých pět let se zmítal ve vývojovém pekle.¹⁰ Scorsese mezitím natočil komedii Po zavírací době a velký kasovní i kritický úspěch Barva peněz, který Paulu Newmanovi získal prvního Oscara.

Když Scorsese prokázal, že dokáže natočit film bez překročení rozpočtu, který navíc vydělá, získal studia opět dostala zájem o jeho Poslední pokušení Krista, tentokrát se projektu ujalo studio Universal a Scorsese nabídku přijal, byť za cenu zásadního snížení rozpočtu. Z původních čtrnácti milionů byl rozpočet snížen o polovinu – na sedm milionů dolarů.

Do hlavní role pochybujícího Krista Scorsese obsadil Willema Dafoea, který zrovna obdržel nominaci na Oscara za nejlepšího herce ve vedlejší roli za film Četa. Do role Jidáše režisér obsadil svého častého spolupracovníka Harveyho Keitela a Marii Magdalenu si zahrála Barbara Hershey, ta stejná Barbara Hershey, která o patnáct let dříve Scorsesemu knihu Pokušení darovala. Malou ale stěžejní roli Piláta Pontského, dříve nabízenou Stingovi, pak přijala jiná hudební hvězda – David Bowie.

Jelikož Paul Schrader se v tu dobu věnoval už jiným projektům (životopis japonského spisovatele Mišima a Pobřeží moskytů Petera Weira), k revizím scénáře by přizván filmový kritik a scenárista Jay Cocks. Cocksovo jméno však v titulcích není, WGA (Writer's Guild Association) podle svých pravidel rozhodla, že většina scénáře je Schraderova.¹¹ Natáčení proběhlo oproti původně plánovanému Izraeli v Maroku a skončilo v prosinci 1987.

S blížícím se datem uvedení, naplánovaným na srpen 1988, se opět začala zvedat vlna nevole fanatických věřících, motivovaná spíš šířícími se zvěstmi a pověrami než bližším obeznámením s látkou. Studio Universal je zahrnováno opětovnou vlnou dopisů, probíhají protesty, demonstrace. Martin Scorsese pravidelně dostává výhružky smrti a je mu přidělen bodyguard. Několik řetězců kin film odmítá promítat. Evangelický misionář Bill Bright dokonce Universalu nabízí, že negativ filmu za deset milionů dolarů odkoupí a zničí.¹² K nejtragičtějšimu protestu pak došlo

¹⁰ BROESKE, Pat H. 'The Last Temptation of Christ' : Scorsese Ends Long Quest to Film Kazantzakis' Novel. Los Angeles Times [online]. 1988, 12. srpna 1988 [cit. 2019-04-22]. Dostupné z: <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1988-08-12-ca-332-story.html>

¹¹ The Last Temptation of Christ Audio Commentary [online]. [cit. 2019-04-21]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=5Xl-IzJvec0&>

¹² EHRENSTEIN, David. The Last Temptation of Christ: Passion Project. Criterion [online]. 2000 [cit. 2019-04-21]. Dostupné z: <https://www.criterion.com/current/posts/72-the-last-temptation-of-christ-passion-project>

v pařížském kině Saint Michel, kde do sálu při promítání někdo hodil zápalnou lahev¹³. Studio Universal se však fanatiky nenechalo zastrašit a film nakonec skutečně vyšel.

Přestože se proti filmu postavila křesťanská komunita, filmová kritika byla s výsledným filmem spokojená. Kritik Roger Ebert filmu udělil hodnocení 4/4. „Scorsese se Schraderem nenatočili film, který by se divákům podbízel podobně jako to dělají téměř všechny hollywoodské náboženské eposy. Prokázali Kristovi laskavost a berou ho a jeho poselství vážně. Podařilo se jim natočit film, který z něj nedělá nevkusný, machistický obrázek z náboženské pohlednice. Je vyobrazen jako bytost z masa a krve, má problémy, pochybuje, ptá se sebe a svého otce, která cesta je správná, a nakonec, po obrovském strádání, si zaslouží právo na kříži zvolat „je dokonáno“, napsal ve své recenzi¹⁴. Poslední pokušení Krista později zařadil do svého seznamu nejlepších filmů všech dob v knize *Great Movies*. O mnoho let později v knize *Scorsese by Ebert* přemítal o autobiografických prvcích, které Scorsese ve filmu zanechal a došel k úvaze, že se možná Scorsese, jako silně věřící, ale pochybující člověk viděl v postavě Jidáše a jeho vztahu s Ježíšem/Bohem. „Rozhodně se nevidí v postavě Mesiáše, spíše ve smrtelníkovi, který kráčí po jeho boku, strachuje se o něj, poučuje ho, chce, aby byl lepší, vyhrožuje mu, svěřuje se mu, je připraven ho zradit, když to bude zapotřebí.“¹⁵ Scorsese byl za film nominován i na Oscara za nejlepší režii.

1.1.3 Scénář

Jako třetí a poslední pramen pak poslouží samotný scénář k filmu, především k usnadnění orientace v syžetu příběhu, ale i k případnému pozorování změn, které ve vývoji probíhaly. Práce bude operovat s dostupným scénářem Paula Schradera datovaným 26. května 1982, což naznačuje jednu z raných verzí, možná dokonce úplně první. Scénář je napsaný pro Charthoff-Winkler Productions a je majetkem 20th Century Fox, vznikl tedy v úplných prvopočátcích projektu, než se film dostal pod Paramount Pictures, který ho na jaře 1983, těsně před začátkem natáčení, zrušil. K dispozici je i další verze scénáře bez bližší identifikace, která je odlišná od té datované a mnohem bližší výslednému filmu. Pakliže se nejedná o finální shooting script, je mu hodně blízko.

¹³ GREENHOUSE, Steven. Police Suspect Arson In Fire at Paris Theater. The New York Times [online]. 1988 [cit. 2019-04-21]. Dostupné z: <https://www.nytimes.com/1988/10/25/movies/police-suspect-arson-in-fire-at-paris-theater.html>

¹⁴ EBERT, Roger. THE LAST TEMPTATION OF CHRIST. www.rogerebert.com [online]. USA, 1988 [cit. 2019-04-21]. Dostupné z: <https://www.rogerebert.com/reviews/the-last-temptation-of-christ-1998>

¹⁵ EBERT, Roger. THE LAST TEMPTATION OF CHRIST. www.rogerebert.com [online]. USA, 2008 [cit. 2019-04-21]. Dostupné z: <https://www.rogerebert.com/reviews/the-last-temptation-of-christ-1988>

1.2 Vyhodnocení literatury

Hlavní literatura, ze které tato bakalářská práce vychází je kniha Briana McFarlanea *Novel to Film: An Introduction to the Theory of Adaptation*¹⁶ (*Od románu k filmu: Úvod k teorii adaptace*) z roku 1996, především pak z McFarlaneovy terminologie a konceptů, které představuje v první kapitole. Zbytek McFarlaneovy knihy je sestaven z případových studií pětice filmů ve velkém časovém rozpětí: od *Rudého písmena* (1926) po *Mys hrůzy* (1991), shodou okolností také film Martina Scorseseho.

Jako mustr aplikování McFarlaneových modelů v českém prostředí pak poslouží kapitola Jany Bebarové *Oslava nespoutaného mládí: Krškovy filmové adaptace děl Fráni Šrámka z kolektivní monografie Osudová osamělost: Obrysy filmové a literární tvorby Václava Kršky*¹⁷.

Přestože je *Poslední pokušení Krista* všeobecně respektovaný a uznávaný snímek, je v rámci filmografie Martina Scorseseho do jisté míry opomíjen a předmětem mnoha odborných prací se v průběhu let nestal. V českém prostředí se hned několik bakalářských prací či diplomových prací zajímalo o Kazantzakisovu literární práci, konkrétně o jeho knihy pojednávající o Ježíšovi – ať už šlo o pojetí postavy Marie Magdaleny¹⁸, autorovou životní filozofii¹⁹, vyobrazení ženských postav²⁰ nebo o pojetí postavy Ježíše jako takové²¹. Filmové zpracování románu však bylo zkoumáno jen jako součást pantheonu Ježíšů Kristů v komerční kinematografii²². Samotnému adaptačnímu procesu se ve vysokoškolském prostředí dosud nevěnoval nikdo.

Ve světovém prostředí je zřejmě nejkomplexnější monografií o románu i filmu kniha *Scandalizing Jesus?: Kazantzakis's The Last Temptation of Christ Fifty Years On*²³ („*Skandalizování Ježíše?: Kazantzakisovo Poslední pokušení Krista s odstupem padesáti let*“) z roku 2005 editovaná profesorem literatury a teologie na Texaské křesťanské univerzitě, doktorem Darrenem J. N. Middletonem. V knize rozdělené na dvě části („*Literární Pán*“ a „*Filmový Spasitel*“) kolektiv odborných autorů

¹⁶ MCFARLANE, Brian. *Novel to Film: An Introduction to the Theory of Adaptation*. USA: Clarendon Press, 1996. ISBN 978-0198711506.

¹⁷ BEBÁROVÁ, Jana. *Oslava nespoutaného mládí: Krškovy filmové adaptace děl Fráni Šrámka*. HAIN, Milan a Milan CYROŇ. *Osudová osamělost: Obrysy filmové a literární tvorby Václava Kršky*. Casablanca, 2016, s. 183-208. ISBN 978-80-87292-32-7.

¹⁸ PELLAROVÁ, Johana. *Pojetí postavy Marie z Magdaly v Kazantzakisově románu Poslední pokušení*. Brno, 2015. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta.

¹⁹ KOLOUCHOVÁ, Jitka. *Životní filozofie Nikose Kazantzakise v románech s kristovskou tematikou*. Brno, 2013. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta.

²⁰ BEDNÁŘOVÁ, Andrea. *Typologie ženských postav a reflexe ženy ve vybraných románech Nikose Kazantzakise*. Brno, 2014. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta.

²¹ SLÁDEČKOVÁ, Dominika. *Postava Krista v tvorbě Kazantzakise*. Brno, 2014. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta.

²² HEJČOVÁ, Martina. *The Unusual Christ: Varieties of Jesus Christ Narratives in Commercial Cinema*. Brno, 2019. Magisterská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta.

²³ MIDDLETON, Darren J. N. *Scandalizing Jesus?: Kazantzakis's The Last Temptation of Christ Fifty Years On*. USA: Continuum, 2005. ISBN 978-0826416070.

prostřednictvím přibližně dvacetistránkových esejí postupně analyzuje jak knižní, tak filmovou verzi nekonvenčního příběhu Ježíše Krista. Filmové zpracování je pak probíráno například z pohledu vztahu mezi zvukem a obrazem, analýzou etnické hudební složky soundtracku Petera Gabriela, otázkami sexuality a spirituality nebo kritického přehodnocení zdrojů filmu, teologických problémů a dopadu na publikum. Závěrečné slovo si pak bere samotný režisér filmu Martin Scorsese v kapitole o zpětném doceňování Nikose Kazantzakise a jeho tvorby.

V menší míře bylo Poslední pokušení Krista rozebíráno v jednotlivých monografiích či biografiích o Scorseseho životě a díle. Za zmínku stojí především *A Companion to Martin Scorsese*²⁴ Aarona Bakera, sborník rozhovorů *Scorsese on Scorsese*²⁵, *The Films of Martin Scorsese, 1978–99: Authorship and Context II*²⁶ Leightona Grista a *Scorsese by Ebert*²⁷ od nikoho jiného než držitele Pulitzerovy ceny Rogera Eberta. Kontroverzím, které Poslední pokušení Krista v době jeho uvedení provázely a celkové problematice společenského pobouření v Hollywoodu se pak do detailů zabývá kniha Thomase R. Lindlofa *Hollywood Under Siege: Martin Scorsese, the Religious Right, and the Culture Wars*²⁸ („Hollywood v obležení: Martin Scorsese, křesťanská pravice a kulturní války“).

Snad nejužitečnějším zdrojem při pokusu o náhled do mysli tvůrců při genezi Posledního pokušení Krista je však informačně bohatý audiokomentář k filmu samotnému. Ten původně vznikl pro vydání na DVD společností Criterion v roce 1997 a zúčastnili se ho všichni stěžejní tvůrci, kteří se na filmu podíleli: režisér Martin Scorsese, scenárista Paul Schrader, autor revizí scénáře a Scorseseho blízký přítel Jay Cocks i představitel hlavní role Ježíše z Nazaretu Willem Dafoe. Komentář se dostal i na následné vydání na Blu-Ray, bohužel jen na zahraniční vydání opět od Criterion, české vydání od společnosti Magic Box z roku 2016 žádný bonusový materiál neobsahuje. Komentář je však volně dostupný na YouTube²⁹.

²⁴ BAKER, Aaron. *A Companion to Martin Scorsese*. USA: Wiley-Blackwell, 2014. ISBN 978-1444338614.

²⁵ THOMPSON, David. *Scorsese on Scorsese: Revised Edition*. USA: Farrar, Straus and Giroux, 2004. ISBN 978-0571220021.

²⁶ GRIST, Leighton. *The Films of Martin Scorsese, 1978-99: Authorship and Context II*. USA: Palgrave Macmillan, 2013. ISBN 978-1403920355.

²⁷ EBERT, Roger. *Scorsese by Ebert*. USA: University of Chicago Press, 2009. ISBN 978-0226182032.

²⁸ LINDLOF, Thomas R. *Hollywood Under Siege: Martin Scorsese, the Religious Right, and the Culture Wars*. USA: University Press of Kentucky, 2008. ISBN 978-0813125176.

²⁹ *The Last Temptation of Christ Audio Commentary* [online]. [cit. 2019-04-21]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=5XI-IZJvec0&>

2. Metodologie

McFarlane ve své teorii adaptace rozlišuje mezi prvky, které lze z románu do filmu převést napřímo a prvky, k jejichž převedení je zapotřebí komplexnější postup. K přenosu prvních jmenovaných se používá transfer, k přenosu druhých vlastní adaptace.³⁰

„*Transfer* příběh jako kauzálně spojené události zahrnující sadu postav, které tento sled událostí ovlivňují a jsou jím ovlivňovány

Vlastní adaptace je pojmenování procesu hledání filmových ekvivalentů pro ty literární prvky, které jednoduše přenést nelze, neboť jsou podmíněny odlišným významovým systémem, a podléhají tak samostatné adaptaci /tedy vyprávění neboli vyprávění). Do filmového média jsou nesnadno převeditelné konkrétní techniky literární narace (např. vyprávění v první osobě, vševědoucí vypravěč atd.) a film k jejich vyjádření využívá vlastní kódy. V rámci vlastní adaptace tak vystupuje do popředí stylizace filmu a osobitý přístup režiséra, slovy McFarlanea „celý výrazový aparát, kterým vládne prezentace a recepce příběhů.“³¹

McFarlane vychází z terminologie Rolanda Barthesa a pracuje s pojmy distribuční a integrační funkce.

1. Distribučními funkcemi jsou myšleny akce a události. Dělí se na kardinální funkce, které představují klouby narativu a na katalyzátory, které usazují kardinální funkce do jejich reality.

2. Integrační funkce se týkají psychologie a identity postav či atmosféry a vyobrazení reálií. Dělí se na:

- Vlastní indicie – postavy, atmosféra – otevřenější adaptaci
- Informanty – přímé – čistá data s okamžitou signifikancí – jména, věk, profese postav, detaily reálií – funkcí se podobají katalyzátorům³²

³⁰ McFarlane: *Novel to Film*, s. 20

³¹ BEBÁROVÁ, Jana. Oslava nespoutaného mládí: Krškovy filmové adaptace děl Fráni Šrámka. HAIN, Milan a Milan CYROŇ. *Osudová osamělost: Obrysy filmové a literární tvorby Václava Kršky*. Casablanca, 2016, s. 189

³² McFarlane: *Novel to Film*, s. 13-14

3. Analytická část

Transfer narativních funkcí

Kardinální funkce vyprávění z knihy film při adaptačním procesu přejal v následující podobě. Následující osnova nepředstavuje pouze aplikaci McFarlaneových pojmů na praxi, ale i doslovný postup, který Paul Schrader na začátku psaní scénáře použil: *„Vypsal jsem si seznam všech věcí, které se v knize stanou. A pak jsem všechny události začal odškrtnout s ohledem na témata a zápletky. Témata lidskosti, božskosti Krista, témata jeho následovníků, Magdalény, různých teologických otázek, které knih pokládá. A taky jsem si odškrtnul body na základě toho, jak moc mě zajímaly, jak zásadní byly pro příběh, jak ho poháněly kupředu. Věděl jsem totiž, že bude zapotřebí knihu velmi zkompendovat. Pokusil jsem se to zkompendovat na asi padesát zásadních bodů. Podle mě se ve většině filmů stane okolo 45 až 55 věcí.“*

1. Představení Ježíše
2. Jidáš navštíví Ježíše
3. Ježíš staví kříže, nese kříž sám na ramenou, aby prorok mohl být ukřižován
4. Ježíš opouští domov a vydává se do pouště
5. Ježíš navštěvuje Magdalénu v nevěstinci
6. Ježíš přichází do kláštera, kde ho přivítá duch zemřelého opata
7. Ježíšovi se v klášteře zjeví hadi, kteří ho očistí od hříchu
8. Ježíše v klášteře navštíví Jidáš, uzavírají dohodu
9. Návrat, záchrana Magdaleny před ukamenováním – „Kdo je bez hříchu...“
10. První kázání na hoře
11. Ježíš nabírá následovníky
12. Návštěva Jana Křtitele – křest
13. Ježíš se vypravuje sám do pouště, aby promluvil s Bohem – zjevení pokušitelů, Satana, duch Křtitele mu dává sekeru
14. Návrat z pouště – seznámení s Marií a Martou, sestrami Lazarovými
15. Apoštolové čekají na Ježíše a zvažují, zda ho opustit
16. Ježíšův návrat – přináší sekeru
17. Ježíš koná zázraky
18. Ježíš je zavrhnut bohatými – na jeho stranu se přidávají chudí a mrzáci
19. Zmrtvýchvstání Lazara
20. Pochod na Jeruzalém – Očista chrámu
21. Vražda Lazara
22. Druhý pochod na Jeruzalém – Ježíš králem Židů
23. Stigmata – Ježíš si uvědomuje, že musí být ukřižován
24. Ježíš sděluje Jidášovi, že ho musí zradit a udat Římanům
25. Poslední večeře
26. Čekání v Getsemanské zahradě – pokání – zajetí
27. Setkání s Pilátem Pontským
28. Mučení
29. Ježíš nese kříž – Apoštolové ho zrazují
30. Ukřižování

31. Zjevení anděl strážného – Ježíš sestupuje z kříže, „nejsi Mesiáš“
32. Opětovné setkání s Marií Magdalénou
33. Ježíš a Magdaléna mají sex, Magdaléna otěhotní
34. Magdaléna umírá
35. Ježíš přichází k Marii a Martě
36. Ježíš si bere Marii, má s ní děti
37. Ježíš se setkává se Saulem (Šavlem)/Pavlem z Tarsu – seznamuje se mýtem kolem své osobnosti
38. Ježíš zestárne
39. „Je jen jedna žena“ – Ježíš přijímá za ženu i Martu
40. Ježíš je stařec, Anděl ho opouští
41. Jeruzalém v plamenech
42. Ježíše navštíví Apoštolové
43. Jidáš obviňuje Ježíše ze zbabělosti a zrady
44. Strážný anděl je Satan – „Řekl jsem, že se ještě setkáme“
45. Ježíš šplhá na vrchol města a prosí o slitování – chce být Syn Boží
46. Ježíš se opět ocitá na kříži
47. „Je dokonáno.“ Všechno končí, všechno začíná.

Kardinální funkce jsou sice z knihy přejaté, u některých je však změněno pořadí, na jiné je zase kladen jiný důraz než v knize. Bod 27. Setkání s Pilátem Pontským se v románu odehraje o něco dříve, hned po bodu 20. Příklad do Jeruzaléma. V knize je totiž Ježíš po výtržnictví ve městě zatčen a předveden před Piláta, od kterého dostane varování. Scéna proběhne víceméně stejně jako ve filmu, jejím přesunutím po zatčení v Getsemanské zahradě a těsně před ukřižováním se však zcela mění a zesiluje její dramatický efekt. V knize scéna slouží k vykreslení římského koloritu, přístupu vládnoucího guvernéra k nekončícímu proudu proroků, ve filmu slouží jako definitivní tísnivá tečka nad Ježíšovým osudem, bezvýhodným stejně jako osud židovského národa. Scéna ve filmu nahrazuje místo po druhém, krátkém setkání z knihy, davové scéně, při které Pilát nechá rozhodnout o Ježíšově osudu lid.

K vražda zmrtevýchvstalého Lazara v knize naopak dojde výrazně později, v knize si tak Lazarus užije delší čas na životě a hraje i výraznější roli, dokonce je v románu představen ještě zaživa, už po Ježíšově první návštěvě jeho sester Marie a Marty v bodě 14. Lazarova vražda v románu proběhne až před Poslední večeří, tedy před bodem 25. Na jeho vraždu je také kladen mnohem větší důraz a proběhne výrazně odlišně než ve filmu, mnohem bizarněji, až surreálním způsobem – jsou mu utrhány končetiny a je přelomen napůl. Ke všemu ještě postavou, která se ve filmové adaptaci nevyskytuje (zélóta Barnabáš). A i na samotné Lazarovo zmrtevýchvstání je kladen jiný důraz. V knize se o něm čtenář dozvídá jen z doslechu, ve filmu je akt explicitně ukázán – je vyobrazen jako scéna z hororu studia Hammer.

Co se katalyzátorů týče, představují téměř všechno, co bylo při adaptování vynecháno. Kazantzakisův román je rozvětvená freska života novozákonních postav, což bylo logicky potřeba výrazně osekát. Schrader si vybral jako středobod příběhu

Ježíše, Jidáše a Magdalenu a vše méně důležité byl nucen vyškrtnout. Do scénáře se tak nedostalo vyobrazení života ve městě Kafarnaum, na které se Kazantzakis začíná soustředit okolo bodu 5 a periodicky se k němu vrací po většinu knihy. V knize zásadní postava Zebedea („dvě a dvě jsou čtyři“), šefa rybářského městečka, byla ve filmu zredukována na pouhé cameo v bodě 9. Záchrana Marie Magdaleny, které je výrazné pouze tím, že ho hraje režisér *Star Wars: Epizody V – Impérium vrací úder* Irvin Kershner³³. Celá rozsáhlá část o životě rybářů byla prakticky zredukována na jedinou scénu, ve které Ježíš s Jidášem sedí u jezera a sledují rybáře, mezi nimi Jan a Jakub, shodou okolností Zebedeovi synové, kteří se okamžitě rozhodnou Krista následovat (součástí bodu 11). Vynechány byly i události z kláštera, které předcházejí Ježíšově návštěvě. V knize sledujeme poslední dny života starého kněze, který chce zemřít, aby mohl promluvit s Bohem. Jde o stejného kněze, jehož přízrak později Ježíše přivítá v klášteře a nabídne mu nocleh. Příběh v klášteře je opět spojen s Kafarnaum, neboť jeden z kněží je synem rybáře Jonáše a později jedním z Ježíšových učedníků. Podobný osud potkal i většinu Ježíšových učedníků, kteří v knize hrají mnohem větší roli, většina dialogových scén, kdy si Ježíš povídá se svými apoštoly se do filmu nedostala. Takový osud potkal i významnou postavu křesťanské mytologie, celníka Matouše, dokumentujícího často nevěrohodně ve svých evangeliích Kristův život. Funkci, kterou jeho postava v narativu plní částečně, převzala postava Pavla z Tarsu. Pavel z Tarsu převzal i některé funkce ve filmu absentující postavy zelóty Barabáše, vraha zmrtvýchvstalého Lazara. Barabáš se v knize poprvé v bodě 9, je to právě on, kdo chce ukamenovat nevěstku Máří Magdalénu. A právě mezi ním a Ježíšem dává Pilát Pontský lidu rozhodnout.

Herecké obsazení

Scorsese své herce vybral a vedl tak, aby se vymknul patetickému ztvárnění novozákonních epik z hollywoodských filmů. Jeho postavy z evangelií se chovají a mluví, jako kdyby byl rok 1988, místo archaického krasopisného jazyka, ke kterému v románu inklinuje i Kazantzakis. Hádky mezi chatrčemi vědomě působí jako kdyby se odehrávaly v ulicích Bronxu. Scorsese učinil i stylistické rozhodnutí ve vybírání herců podle místa původu – prostí lidé mluví s americkým, kanadským, jižanským přízvukem, Římani jsou pak Briti se vzorovým britským akcentem, kterým dávají najevo svou sofistikovanost. Na tohle režijní rozhodnutí doplatil Harvey Keitel, představitel Jidáše Išariotského. Přestože předvedl soustředěný výkon, který je jedním ze základních pilířů filmu, kvůli svému silnému newyorskému přízvuku a netradiční dikci se stal terčem posměchu a vysloužil si nominaci na Zlatou malinu.

Filmové kódy

Podobně naturalisticky přistupuje Scorsese i k samotné filmové formě. Z části motivován nízkým rozpočtem se uchýlil k realistickému ztvárnění událostí, v knize

³³ Irvin Kershner. ČSFD.cz [online]. [cit. 2019-04-22]. Dostupné z: <https://www.csfd.cz/tvurce/2964-irvin-kershner/>

často květnatě popisovanými až snově. Scorsese se oproti románu uchyluje k prostým a elegantním řešením. Ať už jde o davové scény, které díky malému množství komparsistů působí autentičtěji než zástupy z Bena Hura nebo náboženských obrazů, nebo o vyobrazování nadpřirozených událostí. Pryč jsou andělé se zelenými křídly, místo nich je Ježíšův „anděl strážný“ zpodobněn jako malá dívka. Místo hada se ženskými prsy, který se Ježíšovi v knize zjeví, jde jen o obyčejnou kobru promlouvající hlasem Barbary Hershey (Magdaleny). Stejně tak se v poušti objevuje obyčejný lev s hlasem Harveyho Keitela a Satan je vyobrazen jako ohnivý sloup tryskající ze země. I když Scorsese se Schraderem explicitnosti zázraků redukuje, jsou schopni vyškrtnuté substituovat na místech, kde se v románu nevyskytují pro dramatický efekt. Například scéna, kdy se Ježíš vrací ke svým učedníkům z pouště a vydává si srdce z hrudi v knize není, Scorsese však potřeboval dát Ježíšovým apoštolům jasný impuls, aby Krista následovali do války. Scéna se srdcem je tak údernější a působivější verzí jejího ekvivalentu z románu, kde apoštolové na Ježíše čekají v hospodě. Tato pasáž v knize dnes působí spíše jako scéna z Troškova Z pekla štěstí – včetně „pánbůh ti to zaplatí“.

Scorsese se z úcty k látce vyhýbá filmařskému exhibicionismu, kterým je jinak známý. V Poslední pokušení Krista přichází s efektními kamerovými triky jen sporadicky a výlučně k podtržení zásadní situace. Příkladem toho je že stylisticky nejvýraznější scéna je samotné ukřižování Ježíše – kamera je přimontovaná zezadu ke kříži a zvedá se zároveň s ním.

Závěr

Poslední pokušení Krista Martina Scorseseho by se snadno mohlo stát obětí kliše, které praví, že filmové adaptace knihy akorát osekávají a zplošťují. A přesto se tak nestalo. Scorsese za pomoci hlubokého pochopení látky a Schraderovu elegantnímu scénáři dokázal najít jádro příběhu, které bylo možno očistit od přebytečných dějových linií a postav a přenést ho na velké plátno tak, aby neztratilo nic ze své působivosti.

Seznam použitých pramenů a literatury

Prameny

KAZANTZAKIS, Nikos. *Poslední pokušení*. V Praze: Odeon, 1987. ISBN 01-029-87.

The Last Temptation of Christ. USA: Universal Pictures, 1988.

SCHRADER, Paul. *The Last Temptation of Christ Script*. USA, 1982.

Literatura

MCFARLANE, Brian. *Novel to Film: An Introduction to the Theory of Adaptation*. USA: Clarendon Press, 1996. ISBN 978-0198711506.

HAIN, Milan a Milan CYROŇ. *Osudová osamělost*. Casablanca, 2016. ISBN 978-80-87292-32-7.

PELLAROVÁ, Johana. *Pojetí postavy Marie z Magdaly v Kazantzakisově románu Poslední pokušení*. Brno, 2015. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta.

KOLOUCHOVÁ, Jitka. *Životní filozofie Nikose Kazantzakise v románech s kristovskou tematikou*. Brno, 2013. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta.

BEDNÁŘOVÁ, Andrea. *Typologie ženských postav a reflexe ženy ve vybraných románech Nikose Kazantzakise*. Brno, 2014. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta.

SLÁDEČKOVÁ, Dominika. *Postava Krista v tvorbě Kazantzakise*. Brno, 2014. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta.

HEJČOVÁ, Martina. *The Unusual Christ: Varieties of Jesus Christ Narratives in Commercial Cinema*. Brno, 2019. Magisterská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta.

MIDDLETON, Darren J. N. *Scandalizing Jesus?: Kazantzakis's The Last Temptation of Christ Fifty Years On*. USA: Continuum, 2005. ISBN 978-0826416070.

Nikos Kazantzakis [online]. [cit. 2019-04-21]. Dostupné z: <http://www.bozidar.cz/nikos-kazantzakis/d-27102>

The Last Temptation of Christ Audio Commentary [online]. [cit. 2019-04-21]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=5XI-IZJvec0&>

BROESKE, Pat H. 'The Last Temptation of Christ' : Scorsese Ends Long Quest to Film Kazantzakis' Novel. *Los Angeles Times* [online]. 1988, 12. srpna 1988 [cit. 2019-04-22]. Dostupné z: <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1988-08-12-ca-332-story.html>

EHRENSTEIN, David. The Last Temptation of Christ: Passion Project. Criterion [online]. 2000 [cit. 2019-04-21]. Dostupné z: <https://www.criterion.com/current/posts/72-the-last-temptation-of-christ-passion-project>

GREENHOUSE, Steven. Police Suspect Arson In Fire at Paris Theater. The New York Times [online]. 1988 [cit. 2019-04-21]. Dostupné z: <https://www.nytimes.com/1988/10/25/movies/police-suspect-arson-in-fire-at-paris-theater.html>

EBERT, Roger. THE LAST TEMPTATION OF CHRIST. www.rogerebert.com [online]. USA, 1988 [cit. 2019-04-21]. Dostupné z: <https://www.rogerebert.com/reviews/the-last-temptation-of-christ-1998>

EBERT, Roger. THE LAST TEMPTATION OF CHRIST. www.rogerebert.com [online]. USA, 2008 [cit. 2019-04-21]. Dostupné z: <https://www.rogerebert.com/reviews/the-last-temptation-of-christ-1988>

BAKER, Aaron. A Companion to Martin Scorsese. USA: Wiley-Blackwell, 2014. ISBN 978-1444338614.

THOMPSON, David. Scorsese on Scorsese: Revised Edition. USA: Farrar, Straus and Giroux, 2004. ISBN 978-0571220021.

GRIST, Leighton. The Films of Martin Scorsese, 1978-99: Authorship and Context II. USA: Palgrave Macmillan, 2013. ISBN 978-1403920355.

EBERT, Roger. Scorsese by Ebert. USA: University of Chicago Press, 2009. ISBN 978-0226182032.

LINDLOF, Thomas R. Hollywood Under Siege: Martin Scorsese, the Religious Right, and the Culture Wars. USA: University Press of Kentucky, 2008. ISBN 978-0813125176.

The Last Temptation of Christ Audio Commentary [online]. [cit. 2019-04-21]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=5XI-IZJvec0&>

Anotace

Název bakalářské práce:

Poslední pokušení Krista: Komparace filmu Martina Scorseseho s románovou předlohou Nikose Kazantzakise

Autor:

Michal Zábrodský

Katedra:

Katedra divadelních a filmových studií

Vedoucí práce:

Mgr. Milan Hain, Ph.D.

Abstrakt:

Cílem této bakalářské práce je komparací filmu Martina Scorseseho Poslední pokušení Krista s jeho románovou předlohou od Nikose Kazantzakise. Zaměřuje se na mechanismy převodu látky z jednoho typu média do druhého. Přihlíží kromě filmu a knihy i k dostupným verzím scénáře, jejichž autorem je Paul Schrader. Metodologicky práce vychází z konceptu Briana McFarlanea rozpracovaném v knize Novel to Film: An Introduction to the Theory of Adaptation.

Klíčová slova:

Adaptace, film, román, Ježíš, Nikos Kazantzakis, Martin Scorsese

Summary

Title of the thesis:

The Last Temptation of Christ: A Comparison of Martin Scorsese's Film with the Source Novel by Nikos Kazantzakis

Author:

Michal Zábrodský

Department:

Department of Theatre and Film Studies

Supervisor of the thesis:

Mgr. Milan Hain, Ph.D.

Abstract:

The goal of this thesis is the comparison of Martin Scorsese's film The Last Temptation of Christ with its source novel by Nikos Kazantzakis. The thesis focuses on the mechanisms of transferring the material from one medium to another. It also takes a look at the available drafts of the film's screenplay by Paul Schrader. The thesis is based on the theory of adaptation by Brian McFarlane from his book Novel to Film: An Introduction to The Theory of Film Adaptation.

Keywords:

Adaptation, book, film, Jesus, Nikos Kazantzakis, Martin Scorsese